

Tranås gamla griftegård

Tranås pastorat, Linköpings stift, Jönköpings län
Utdrag ur Bevarande- och utvecklingsplan

Innehåll

Inledning och syfte	
Metod	
Målsättning för förvaltningen	
Tranås gamla griftegård	
Griftegårdens historia	
Händelsehistorik	
Kulturhistorisk bedömning av griftegården i dess helhet	
Beskrivning av griftegården idag	
Griftegårdens närmast omgivning	
Allmän karaktär	
Omgärdning	
Ingångar	
Gångsystem	
Trädvegetation	
Övrig vegetation	
Byggnader	
Gravvårdstyper övergripande	
Kriterier vid kulturhistorisk bedömning	
Beskrivning av enskilda kvarter	
Kvarter U och B allmänna gravkvarteren	
Allmän karaktär	
Vegetation	
Gravvårdstyper	
Kulturhistorisk bedömning	
Kvarter F köpegravkvarteren	
Allmän karaktär	
Vegetation	
Gravvårdstyper	
Kulturhistorisk bedömning	
Administrativa uppgifter	
Referenser	
Bilaga 1. Lagstiftning	
Bilaga 2. Allmän kyrkogårdshistorik	
Bilaga 3. Allmänna skötselråd	

Inledning och syfte

Griftegårdsenheten vid Tranås kommun har i samarbete med Jönköpings läns museum tagit fram föreliggande bevarandeplan för Tranås gamla griftegård. Fältarbetet med inventering har genomförts av läns museet under hösten 2022. Bevarande- och utvecklingsplanen har sammanställts av läns museet i nära dialog med uppdragsgivaren under våren 2023 och efter mall framtagen av den sistnämnde.

Kyrkogårdar och begravningsplatser utgör en viktig del av landets kulturarv och deras kulturvärden regleras av kulturmiljölagen. Kulturhistoriskt värdefulla gravar kan också skyddas av begravningslagen. Inom Tranås kommungräns är det kommunen som är huvudman för begravningsverksamheten och är också den som har ansvaret för att förvalta detta kulturarv. Därför är det angeläget att kyrkogårdarnas kulturhistoriska värden kartläggs och preciseras. En viktig del av värdena ligger i äldre gravar och deras utsmyckningar.

En bevarandeplan är ett kunskapsunderlag som placerar griftegården i ett historiskt sammanhang och beskriver och preciserar vilka karaktärsdrag och kulturhistoriska värden som är viktiga att beakta i den framtida förvaltningen. Den är därmed tänkt att vara till hjälp och vägledning vid skötsel, underhåll och förändringar på griftegården.

Planen kan även fungera som beslutsunderlag för länsstyrelse vid handläggning av olika ärenden. I bevarandeplanen pekas även griftegårdens kulturhistoriskt värdefulla gravar ut. De läggs sedan in i den digitala gravboken och redan där kommer personalen veta hur de ska förfara med gravanordningen. Planen avser även att ge instruktioner vid återlämning och ny upplåtelse av sådana gravar.

Planen är även framåtblickande. I egenskap av en utvecklingsplan formuleras även målsättningar för den framtida förvaltningen där förhoppningen är att griftegården ska kunna fortsätta att fungera som en levande och funktionell mötesplats för människor här och nu samt i framtiden.

Metod

Bevarandeplanen omfattar en översiktlig historik över griftegården och därefter en nulägesbeskrivning av anläggningen, dess olika beståndsdelar och gravkvarter. En bedömning av dess kulturhistoriska värden redovisas först övergripande och sedan för varje beståndsdel och gravkvarter. Därefter följer målsättningar och riktlinjer för den framtida förvaltningen samt förslag till åtgärder.

De kulturhistoriskt värdefulla gravarna klassas i två kategorier, med *mycket högt kulturhistoriskt värde klass 1* samt med *högt kulturhistoriskt värde klass 2*. Se mer utförligt om kriterier sid 13.

Arbetet har varit uppdelat i en fältedel med inventering och fotografering på griftegården samt en arkivgenomgång. Eftersom inventeringen utfördes efter växtsäsongen under hösten är bilderna inte rättvisande för griftegårdens grönstruktur. De arkiv som gått igenom har varit aktuella kyrkoarkiv på Landsarkivet i Vadstena, Antikvarisk-topografiska arkivet i Stockholm (kopior hos länsstyrelsen) samt Jönköpings läns museums arkiv.

Utöver arkiv har uppgifter hämtats från aktuell litteratur, exempelvis hembygdslitteratur. Tidigare inventeringar av kyrkogården såsom den som utfördes av läns museet 1986 och Kulturhistorisk karaktärisering och inventering av Tranås gamla griftegård 2006 (se JLM Byggnadsvårdsrapport 2006:92) har utgjort underlag vid sammanställningen. Historiken utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska därmed inte ses som komplett. Inför planerade förändringar eller större underhållsåtgärder krävs i regel tillstånd från länsstyrelsen.

Inventering har utförts av antikvarie Margareta Olsson vid Jönköpings läns museum under 2022/2023. Planen har sammanställts av ovannämnda antikvarie efter mall framtagen av Griftegårdsenheten. Förvaltaren har medverkat vid formuleringen av målsättningar för den framtida förvaltningen och vid förslagen till åtgärder samt i vissa fall bidragit till beskrivningarna främst vad gäller vegetationen. Vid urvalet av kulturhistoriskt värdefulla gravar har samråd förts med griftegårdsenheten.

Detta dokument är ett *Utdrag ur Bevarande- och utvecklingsplan* vilket vill inbjuda till läsning, inspiration och förundran över historiens gång, välbevarade dokument och framåttänkande människor långt tillbaka i tiden.

Målsättning för förvaltningen

Målsättningen med planen är att koncentrera de ekonomiska resurserna till det som är prioriterat att bevara av kulturmiljön för samtiden och framtiden. Samtidigt behöver enheten möta samtidens lagstiftning, behov och krav på en levande begravningsplats som kan ge funktionalitet.

För hanteringen av gravanordningarna ska enheten använda sig av tre metoder.

Den första och vanligaste är givetvis att återupplåta vanliga gravplatser. För Tranås gamla griftegård är den övervägande delen av gravarna klassade som mycket kulturhistoriskt värdefulla. Dessa ska därför bevaras oförändrade och inte heller förvanskas. Där får begravningsverksamheten stå för skötseln, vilket inneburit att enheten har varit noggranna i våra bedömningar innan en grav har getts den statusen.

Den andra metoden är att teckna dispositionsavtal (för de värdefulla gravanordningarna där det inte har någon betydelse vad som står på gravstenen) vilket innebär att gravrättsinnehavaren hyr gravanordningen i 25 år till ingen kostnad. Gravrättsinnehavaren står för kostnader för skötsel, gravstenssäkring och inskription.

För de gravplatser som idag saknar gravrättsinnehavare eller saknar kulturhistoriskt värde så gäller dock att de befintliga gravanordningar kan tas bort eftersom det annars blir svårt att återupplåta gravplatsen (finns där en befintlig sten så säger nya gravrättsinnehavare oftast nej till den gravplatsen). Någon utvidgning av gamla griftegården är inte aktuell eftersom den omges av stadsbebyggelse. Utöver detta finns säkerhetsaspekten och ansvaret för gravanordningarna så att ingen personal eller besökare skadas. Därav inventeringen för att peka ut och lyfta fram de största kulturvärdena.

Vinsten med bevarandeplanen är, utöver syftet med att bevara kulturmiljö, att griftegårdens framtida behov av en eventuell utvidgning minskar samt att skötselkostnaderna begränsas. Dessutom kan den medverka till trivsel hos personal och besökare. Allt detta förutsätter information, marknadsföring och engagemang hos personalen när enheten åter upplåter äldre gravar.

Finansieringen av kyrkogårdens underhåll samt vårdinsatser på värdefulla gravar sker genom skatteintäkter (begravningsavgiften) och via medel som avsätts i budgeten för kulturhistoriskt motiverade åtgärder.

Tranås gamla griftegård

Flygfoto över Tranås södra delar 1969. Tranås gamla griftegård ligger utmed Säbyvägens norra sida och syns här till vänster i bilden. AB Flygtrafik, JLM.

Griftegårdens historik

Tranås var före östra stambanans tillkomst år 1874 en mindre bebyggelse, vid namn Lövstad, som växt fram kring vägskalet Ydrevägen och Östra Holavedsvägen. Här hade en marknadsplats funnits sedan 1861 och vid denna tid började småskaliga industrier etableras i närheten av Tranåskvarn.

Avgörande för samhällets utveckling blev dragningen av Östra stambanan med egen station 1874. Tranås expanderade nu som stationssamhälle och erhöll köpingsrättigheter 1882 och stadsrättigheter 1919.

Under 1800-talets slut växte staden fram som en stark handels- och industriort. Tyngdpunkten kom att ligga på möbel- och pästillverkning men vid sidan av dessa fanns sågverk, stenhuggerier och bryggerier.

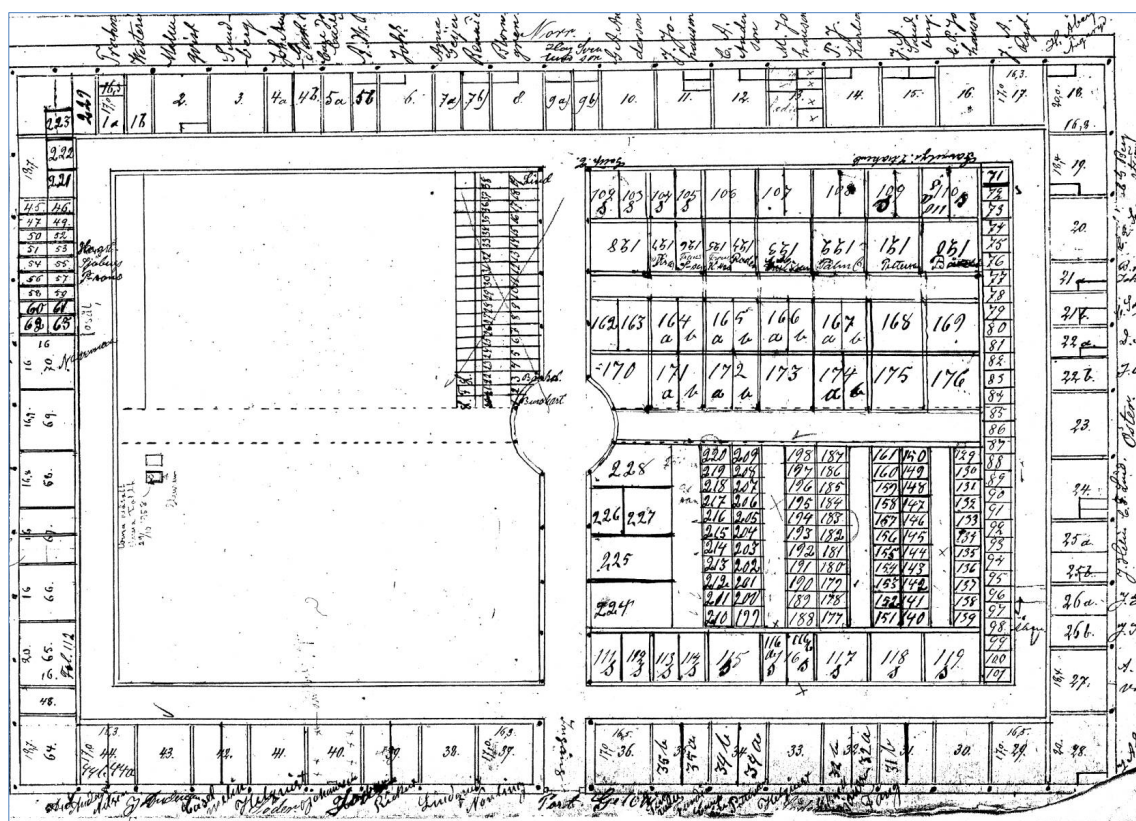
Staden fick kring förra sekelskiftet även status som kurort.

Stadsplanen som lades ut redan 1884 tog sin utgångspunkt från landsvägen, vilken omvandlades till Storgatan. Längs denna esplanad lades tre parallellgator med korsande rätvinkliga tvärgator, enligt en vid tiden utpräglad rutnätsplan.

Med grundandet av köpingen 1882 uppstod önskemål om en egen begravningsplats eftersom sockenkyrkan och dess kyrkogård i Säby var alltför avlägset belägen. I den stadsplan som lades ut för staden, upprättad av kommissionslantmätare I Lindgren inkorporerades även förslag till ny begravningsplats.

Med hänsyn till hälsovårdsstadgan fick begravningsplatsen läggas utanför tätbebyggelsen. Detta för att minska risken för smittspridning. 1884 inköpte köpingen ett markområde söder om dåvarande tätorten på gården Åsvalehults ägor. Ritningsförslag till griftegården togs 1884 fram av Hushållningssällskapets länsträdgårdsmästare S J Nilsson från Gransbo i Tranås och tillsändes Kungl. Maj:t för godkännande. Griftegården anlades och invigdes 1885. I samband med detta överfördes begravningsverksamheten från Säby församling till den borgerliga köpingen.

Även idag är Tranås borgerliga kommun ansvarig för begravningsverksamheten i staden, vilket bara har sin motsvarighet i Stockholms stad.

Gravkarta troligen upprättad omkring 1890, där flertalet av de enskilda gravarna redan är fullbelagda. Av kartan framgår att planstrukturen följer idealbilden för 1800-talskyrkogården, strikt symmetriskt indelad i fyra kvarter med korslagda gångar och rundel i mitten. Utmed kransgången

som omgav de inre kvarteren ligger familjgravarna med grusbädd.

Stadens kraftiga tillväxt i början av 1900-talet ledde till behov av en större begravningsplats. Därför anlades Tranås nya griftegården 1911–13 i Ängaryd i de norra utkanterna. Härefter kom den gamla griftegården att hamna i skymundan och antalet gravsättningar upphörde i det närmaste. Skötseln av griftegården kom även att försummas. 1930 avsattes en del av de allmänna kvarteren som urngravsområde. 1934 förbjöds cementramar kring gravarna. 1946 upprättades förslag på iordningställande av arkitekt Ivan Wahlberg i Malmö och stadsträdgårdsmästare Nils Örnefeldt. Troligen var det vid detta tillfälle som den västra halvan av griftegården såddes igen med gräs liksom ena halva av rundeln.

Inom urngravområdet i det sydvästra kvarteret belades gångarna med kalkstensplattor. Sannolikt är det även vid detta tillfälle huvudingången breddades och de nuvarande smidesgrindarna tillkom. 1963 ersattes den omgivande hagtornshäcken av spirea.

1986 gjorde Jönköpings läns museum en kulturhistorisk inventering av griftegården, i vilken förslag om att återställa de igenlagda grusgångarna fanns med. Förslaget har senare realiserats samtidigt som samtliga grusgångar har erhållit ny beläggningen med grovt natursingel. Sedan 1986 har trädkransen förnygrats något.

Händelsehistorik

1885 Griftegården anläggs och invigs enligt förslag av länsträdgårdsmästare S J Nilsson. Tranås daterat 1884. (Griftegårdsförvaltningens arkiv, JLM)

1930 Del av sydvästra kvarteret avsätts för urngravar. (JLM).

1934 Cementramar förbjöds. (JLM)

1946 Förslag till iordningställande av arkitekt Ivan Wahlberg, Malmö, och stadsträdgårdsmästare Nils Örnefeldt, Tranås. Förslaget genomförs 1947. I den västra halvan tas grusbäddar och stenramar bort och gångarna i denna del sås igen. (JLM)

1963 Omgivande hagtornshäck ersätts av spirea. (JLM)

1990-talet Grusgångarna återställs i den västra hälften.

Kulturhistorisk bedömning av griftegården som helhet

Tranås gamla griftegård är ett ovanligt välbevarat och sammanhållet exempel på en stadskyrkogård från 1800-talets slut. Den strikt symmetriska uppbyggnaden är tidstypisk, liksom det dåvarande läget utanför köpingen. Griftegården omges av en stödmur med tuktad och fogad granit.

Den centralt placerade ingången har en väl gestaltad smidesgrind. Karaktäristisk trädkrans och allé av lind och lönn är till stor del bevarad och till viss del föryngrad.

Griftegården består av fyra rektangulära kvarter samt ett kvarter längs muren. Dessa definieras av krattade grusgångar. Den hierarkiska strukturen är mycket tydlig.

De båda västra kvarteren upptas av allmänna linjegravar med småskaliga vårdar från 1886–1912 på gräsytor med friväxande björkar. Där ligger det unga av Tranås mindre bemedlade begravda och antalet titlar på vårdarna är lågt. De båda östra kvarteren och kvarteret längs med muren upptas av de enskilda, s.k. köpegravar.

Det är överlag familjegravar med påkostade resliga vårdar från 1880–1930-talet. Främsta materialet är polerad svart granit eller den röda Tranåsgraniten.

Hela den östra hälften av griftegården är grusad och gravarna inramas vanligen av stenramar jämte ett intrikat nät av rumsbildande oxbärshäckar. Tre gravar har järnstaket och en grav är inhägnad med kättingar.

De enskilda gravarna längs muren i västra hälften har under efterkrigstiden förlorat sina grusbäddar och ramar till förmån för en lättskött gräsmatta. De påkostade vårdarna på de enskilda gravarna berättar om de ledande personerna i Tranås under dess framväxt.

De många titlarna speglar den stora möbel- och pälsindustrin liksom järnvägens och handelns betydelse. Ett fåtal vårdar är särskilt utmärkande genom sin storlek. Obeliskformer och bautastenar är vanligast.

Flera kända personer har här sin gravplats. Avgörande för att griftegården är så pass välbevarad är det faktum att den nya griftegården anlades redan 1911–13, varvid den gamla hamnade i ”träda”.

Tranås gamla griftegård besitter ett mycket högt värde ur såväl konst- som lokal- och personhistoriskt perspektiv. Det är dessutom få kyrkogårdar i länet som behållit en så sammanhållen sekelskifteskaraktär. På en kyrkogård är det naturligt att gravvårdar och gravrätter ändras.

För Tranås gamla griftegård är det dock särskilt viktigt att man vinnlägger sig om bibehållandet av dess karaktär och är restriktiv vid förändringar.

Beskrivning av griftegården idag

Griftegårdens närmaste omgivning

Begravningsplatsen ligger i stadens södra delar utefter Säbyvägens norra sida. Mot denna huvudled som kantas av alléträd ligger även huvudentrén.

Kvarteret är sedan början av 1900-talet omgivet av bostadsbebyggelse i huvudsak från 1920-talet och framåt. Griftegården är upphöjd i förhållande till sin omgivning och omges av ringmuren som tillika utgör kraftiga stödmurar i granit. Mot Framnäs-gatan i norr finns en hög grässlånt och den höga terrasseringsmuren mot Kyrkogårdsgatan i öster har försetts med planteringar av rhododendron.

Begravningsplatsen är upphöjd i förhållande till sin omgivning. Mot den höga stödmuren vid Kyrkogårdsgatan i öster finns rabatter med rododendron och murgröna.

Allmän karaktär

Tranås gamla griftegård är ett typiskt exempel på en stadskyrkogård från förra sekelskiftet anlagd enligt idealplanen för 1800-talets nyklassicistiska begravningsplatser. Griftegården är rektangulär till sin utbredning och efter utfyllnader fullständigt plan till ytan. Den har en strikt symmetrisk plan uppdelad i fyra likstora rätvinkliga kvarter och en omgärdande kransgång samt ett smalt kvarter som sträcker sig längs med muren.

I de båda västra kvarteren som utgjort allmänna gravkvarter och där gravarna upplåtits utan ersättning står en stor mängd små oansenliga gravvårdar. Det norra av dessa benämns kvarter U och det södra för B.

Kvarteret utmed ringmuren och de båda östra kvarteren upptas uteslutande av enskilda familjegravar. Dessa benämns samtliga för kvarter F. Den östra hälften har fortfarande karaktären av gruskyrkogård med uteslutande påkostade grusgravar medan köpegravarna i den västra hälften förlorat sina grusbäddar och ramar.

Karta över griftegården med kvartersbeteckningar.

Huvudingången med breda smidesgrindar i modernistisk stil och granitstolpar som bär årtalet för anläggandet "1885". Begravningsplatsen omges av stödmurar av råkilad röd granit i kvaderhuggna block.

Omgärdning

Nuläge: Griftegården omges på alla sidor utom den norra av en stödmur av råkilade kvaderblock av röd Tranåsgranit. Muren är överlag lagd i två skift medan i de höga partierna åt öster består den av flera skift. Åt Säbygatan har muren fogats och på sina håll sitter de ursprungliga rundfogarna kvar. Åt norr saknas mur och här möter istället slänten griftegårdens marknivå.

Omgärdningen består även av en oxbärshäck planterad på ringmurens krön längs alla sträckningar utom den östra där den helt saknas. Fram till omkring 2010 växte här låga barrbuskar vilka kan härröra

från de ursprungliga planteringarna. Oxbärshäckarna, som bör ha planterats omkring 2010, är bitvis högvuxna.

Kulturhistorisk bedömning: Den vällagda kyrkogårdsmuren är från anläggningstiden 1885 och typisk för det sena 1800-talets naturstensmurverk, av kilade stenblock och dekorativ fogning. Omgårdningen med stenmurar och tuktade häckar är typisk för 1800-talets begravningsplatser. Häckarna bestod ursprungligen av hagtorn men har sedan 1963 ersatts med spirea och för ett tiotal år sedan med Aronia.

Målsättning och riktlinjer: Murarna bibehålls och upprätthålls i ett gott skick. För detta utvecklas särskild skötselmetodik. Vid reparationer och partiella omläggningar är det viktigt att beakta murens läggningsteknik och utseende. Det befintliga stenmaterialet ska återanvändas och vid behov kompletteras med nya block av samma stensort och bearbetning som de befintliga. Omfogning görs med bruk som motsvarar det ursprungliga samt med rundfog. Sekundära fogar ersätts med nya utförda med rundfog.

Omgärdande häckar tas bort då växtmaterialet är helt felaktigt. Estetiskt mest tilltalande att stensätta eller bara grusa upp ytan mellan gravplatserna och muren och inte gömma kyrkogården bakom en häck eller ta fokus från den vackra stenmuren. alternativt så kan man tänka sig att plantera en klippt häck typ idegran. Den östra sträckningen bör stensättas med typ kullersten då ingenting kan växa där varken idag eller i framtiden på grund av skugga och genomrotning av de omgivande träden.

Ingångar

Nuläge: Begravningsplatsens enda ingång, består i huvudingången mot Säbyvägen i söder. Vid denna finns en bred smidesgrind mellan stolpar i röd granit. Grindstolparna är från anläggningstiden medan grindarna tillkommit senare sannolikt i samband med att grinden breddats för att möjliggöra inkörsel med bil, möjligen 1947.

Stolparna av finhuggen Tranåsgranit är spetskrönta samt bär årtalet "1885" hugget i relief på ena stolpen.

Smidesgrindarna är utförda i modernistisk stil med kvadratisk gallerverk med stilistiska hjulkors och likarmade kors. Grindarna är svartmålade men på gångjärnen finns spår av äldre grågrön färg.

En sentida inskriptionssten av Tranåsgranit med namnet "Gamla griftegården" står i anslutning direkt öster om ingången.

Kulturhistorisk bedömning: Grinden till huvudentrén är väl gestaltad, vad gäller smidesgrindarna sannolikt av arkitekt Ivan Wahlberg. Grindstolparna är från anläggningstiden och typiska för det sena 1800-talets begravningsplatser medan grindarna trots en senare tillkomst och modernistisk utformning följer en äldre tradition med grindar i smide.

Målsättning och riktlinjer: Grinden bevaras och upprätthålls i ett gott skick. Väl fungerande entréer bör eftersträvas, både generellt och för funktionshindrade. Smidesgrindarna underhålls med traditionella metoder och material.

Gångsystem

Nuläge: Griftegården har en symmetriskt anlagd planstruktur och system av gångar bestående av korsgångar samt en kransgång utmed ringmurens gravkvarter.

Vid korsgångarnas möte mitt i anläggningen fanns initialt en cirkulär plats. Denna plats finns numera endast till den östra hälften där gravkvarteren har avfasade hörn och där parkbänkar finns placerade.

Även det sydvästra hörnet utgör en grusad yta som nyttjas som skötselplats med soptunnor, gjutjärnskran och laggkärl i trä för vatten. Inom de båda östra gravkvarteren, med köpegravar finns ett system av mindre interngångar, dels en nord-sydlig i det norra kvarteret, dels fyra öst-västliga gångar i det södra.

Samtliga gångar är belagda med (ganska grovkornigt) natursingel i röd granit, som regelbundet krattas. Motsvarande grus ligger på flertalet av grusgravarna i den östra delen.

Kulturhistorisk bedömning: Systemet av rätvinkliga grusgångar och griftegårdens planstruktur kvarstår från anläggningstiden och är utfört enligt idealplanen för 1800-talets begravningsplatser. Systemet med krattade grusgångar är en viktig del i anläggningens karaktär.

Målsättning och riktlinjer: Att bevara systemet med rätvinkliga grusgångar och den typiska planstrukturen från anläggningstiden är viktigt. Att återställa centralplatsen med sin ursprungliga runda planform vore önskvärt för att tydliggöra planstrukturen. Gångarna bör vara belagda med stenmjöl 0-8 och fortsatt skötas med kanthuggning och krattning.

Huvudgången från entrén omges av en allé med kraftiga lindar och en lönn från anläggningstiden 1885. Vid "korsmitten" där gångarna möts finns en centralplats med parkbänkar och skötselplats.

Trädvegetation

Nuläge: Kring kyrkogården finns en trädkrans av lind och lönn. Ett flertal träd från anläggningstiden finns kvar, de flesta i den norra sträckningen, medan övriga träd är yngre och har tillkommit vid föryngringar i slutet av 1900-talet. Trädkransen har genomgått en utgallring under senare år och den västra sträckningen saknar helt träd. Av en ursprunglig allé längs den nord-sydliga huvudgången återstår idag tre kraftiga lindar och en lönn, placerade kring centralplatsen.

I början av 2000-talet har en enkelradig lindallé planterats utmed kransgången. Inom de båda allmänna kvarteren i den västra halvan växer ett tiotal resliga björkar utan regelmässighet i placeringen.

Kulturhistorisk bedömning: Begravningsplatsens trädkrans och kvarvarande äldre alléträd i lind och lönn tillhör anläggningens ursprungliga planteringar och är viktiga för karaktären av en begravningsplats från 1800-talet. De äldre träden från 1880-talet som ännu finns kvar (fyra alléträd och sex träd i kransen) bidrar till anläggningens ålderdomliga karaktär och är samtidigt att betrakta som skyddsvärda träd.

Det är oklart om några alléträd utmed kransgången funnits initialt.

Målsättning och riktlinjer: De ålderdomliga lindarna och lönnarna i trädkransen och längs huvudgången bör skyddas och vårdas för att långsiktigt bevaras. Luckor i trädkransen och längs huvudgångens allé bör återplanteras med lind och lönn. Björkarna i de båda allmänna gravkvarteren är sentida och snarare ett uttryck för efterkrigstidens trädgårdsideal och kan eventuellt tas bort. Målsättningen är ett friskt trädbestånd som underhållsbeskärs. Döda träd eller kraftigt skadade/decimerade träd byts ut vid behov om det är möjligt att etablera ett nytt träd med hänsyn till skuggning från övriga träd, murar etc. Gödsling och trädvård enligt skötselplan. Strategier för att behålla ett trädskikt för flera generationers kommuninvånare, strategier utifrån klimatförändringar och biodiversitet och med hänsyn till kulturmiljön, utformas enligt successionsplan.

Övrig vegetation

Grönstrukturen inom begravningsplatsen skiljer sig mellan den östra respektive västra hälften. Medan kvarteren i den västra delen upptas av sammanhängande gräskvarter utan grusbäddar vid någon av de enskilda gravarna så upptas den östra delen, med någon grav som undantag, uteslutande av grusgravar. Inom den sammanhängande gruskyrkogården finns ett system av låga häckramar av oxbär kring flertalet gravar. Se vidare nedan under respektive gravkvarter.

Byggnader

Nuläge: Begravningsplatsen saknar helt gravkapell eller bisättningshus. Endast en enkel personalbod står uppställd utanför muren i det nordvästra hörnet. Personalboden används ej av personalen och fyller därmed inte sitt syfte och ska därför tas bort.

Gravvårdstyper och gravar övergripande

Nuläge: Griftegården uppvisar ett brett spektrum av de gravvårdstyper som förekom under perioden 1880–1930. Inom de allmänna kvarteren är det typiska små vårdar som knappt överskrider halvmeteren. Vanligast bland de resta vårdarna är vinkelbrutna eller rundbågiga hållar av kalksten eller svart polerad granit.

Några vårdar har mer avancerat utförande i form av sköld eller stubbe. I alla fall är de miniatyrer av vanliga former bland större vårdar. De små liggarna finns i såväl granit som kalksten och marmor. De enskilda gravarna längs muren och i öster präglas av resliga vårdar i framför allt granit av olika kulörer. Ytan är som regel helt eller delvis polerad. Anmärkningsvärt är det stora antalet vårdar av lokalt bruten röd granit.

Den s.k. Tranåsgraniten har varit grunden till flera stenhuggerier på orten, vilka levererat gravvårdar över hela landet. Bland formerna dominerar obeliskerna och bautastenarna. Vid sidan av dessa de låga, breda vårdarna från omkring 1930 och framåt.

På griftegårdens östra hälft har mer än hälften av gravrätterna inramning i form av stenram eller häck.

Kulturhistorisk bedömning: Genom sitt ovanligt välbevarade bestånd av gravar från anläggningstiden 1885 fram till 1930-talet, utan inblandning av senare vårdar, illustrerar Tranås gamla griftegård ytterst väl en stadskyrkogård från sekelskiftet 1900. Den typiska indelningen och sociala skiktningen med högreståndsgrovar och allmänna linjekvarter avsatta inom delar, är oförändrad och synnerligen tydlig.

Såväl köpegravkvarteren med sina bibehållna högresta påkostade vårdar, grusgravar och system av häckramar som de båda allmänna kvarteren med typiska glest placerade småskaliga gravvårdar, är flertalet gravar viktiga för den övergripande karaktären.

Många av de hantverkare, arbetare, näringsidkare och fabriker som flyttade till den nya köpingen och som genom nyetablerade industrier, verkstäder och affärer bidrog till ortens tidiga framväxt ligger begravda på gamla griftegården. Dessa gravar och de många titlar som förekommer på vårdarna med koppling till typiska Tranåsnärningar har ett samhällshistoriskt värde då de skildrar stadens historia. Många exempel från den tidiga gravvårdsindustrins produktion, delvis från Tranås stenhuggeri, finns representerade bland gravarna.

Målsättning och riktlinjer: Ibland uppstår frågan om ansvar och skydd för en enskild gravvård. Så länge gravrätten inte gått ut ägs graven och dess inrättningar av gravrättsinnehavaren. När gravrätten gått ut övertas ansvaret av upplåtaren, i det aktuella fallet Griftegårdsenheten.

Gravanläggningar och gravvårdar som har ett kulturhistoriskt värde skyddas generellt av kulturmiljölagen. Att ändra eller ta bort gravvårdar som har ett kulturhistoriskt värde kräver därför tillstånd från länsstyrelsen. Detta gäller även gravramar, häckar, grusning mm. Att ersätta en enstaka gravvård utan kulturhistoriskt värde med en ny gravvård kräver i regel inget tillstånd från länsstyrelsen. Om däremot flera vårdar tas bort inom ett område, kan det krävas tillstånd eftersom det kan betraktas som en väsentlig ändring.

Vårdinsatser på gravvårdar från tidig industriell tid ska i regel utföras av eller efter samråd med konservator.

Att samma grus använts över hela ytan, inom den östra delen, d v s både i gångarna och på gravarnas bäddar är viktigt för att bibehålla en sammanhållen karaktär.

Kriterier vid urval av kulturhistoriskt värdefulla gravar

Vid den kulturhistoriska bedömningen av gravanläggningarna på en begravningsplats utgår man från ett antal kriterier. Målet är att urvalet av de utvärderade gravarna skall spegla gravkulturen i vid bemärkelse inom en begravningsplats, men i förlängningen också inom ett vidare område.

Utformningen av en gravanläggning har stor betydelse vid bedömningen av det kulturhistoriska värdet. Vårdar som är påkostade, hantverksmässigt utförda, estetiskt framstående, särskilt anspråkslösa eller anknyter till en lokal tradition är ofta särskilt intressanta.

Gjutna gravkors i bruksbygder är exempel på en sådan lokal tradition. Urvalet bör också spegla de breda folklagrens gravskick. Om det finns sammanhållna gravkvarter med gravar som ingår i allmänna linjen eller påkostade köpegravar kan dessa olika typer av områden vara viktiga att bevara.

Gravanläggningar som har inskrifter som anger titel och hemvist för de begravda berättar mer om gravplatsen än om dessa uppgifter saknas. Med ledning av texten kan man även få veta mer om den demografiska sammansättningen och vilka näringar som präglat trakten. Ibland finns också citat eller referenser med anknytning till Bibeln, psalmboken eller en sångbok inom väckelserörelsen. Ju fler uppgifter som står angivna desto större samhällshistoriskt värde har ofta gravvården.

Ibland är gravvårdar resta över betydelsefulla personer eller personer som haft en tydlig anknytning till församlingsarbetet, exempelvis präster, klockare, kyrkvårdar och skollärare. Detta kan förstärka det kulturhistoriska värdet på en gravvård.

Industriellt framställda gravstenar bär ibland någon form av märkning från tillverkaren. Att veta varifrån stenen kommer och vem som tillverkat den höjer gärna det kulturhistoriska värdet.

Efterkrigstidens gravskick kan upplevas enahanda och likformigt. Det finns dessutom en väldigt stor mängd gravvårdar av likande typer på länets kyrkogårdar. Det är inte rimligt att bevara dessa i lika hög grad som äldre gravvårdar, men det är ändå angeläget att ett urval av dessa bevaras, i synnerhet då de ingår i kyrkogårdar med en sammanhållen gestaltning av hög kvalitet.

Förutom själva gravstenen så består många gravplatser även av gravramar, häckar, staket, växtlighet osv. Vålhallna grusgravar där grusbäddar och hägnad inte tagits bort börjar bli allt mera ovanliga och det finns ofta särskild anledning att bevara dessa.

Sammanfattningsvis och generellt gäller att äldre gravar från den tidiga industriella tillverkningen av gravvårdar från slutet av 1800-talet bör bevaras för framtiden, eftersom dessa är av hög ålder. Detta gäller även synnerhet gravstaket och gravvårdar i gjutjärn och smidesjärn liksom äldre vårdar av trä är viktiga att uppmärksamma.

Många andra gravstenar har också ett kulturhistoriskt värde som kan kopplas till gravvårdens utförande - material, konstnärligt utförande eller till en person- lokal/personhistoriskt värde. Detta är värden som enheten på olika sätt kommer att kommunicera till våra besökare genom informationsskyltar, kyrkogårdsvandringar, information på hemsidan etc.

Beskrivning av enskilda gravkvarter

Kvarter U och B - allmänna gravkvarter

Allmän karaktär

Den västra hälften upptas av två inre kvarter som till ytan och karaktären är likvärdiga. Kvarteren har avsats för allmänna gravar som upplåtits utan avgift i omedelbar följd. Kvarteren har inte nämnvärt förändrats sedan 1930-talet och består av sammanhängande gräsytor med glest placerade småskaliga stenvårdar i nord-sydliga rader. Samtliga vårdar är vända mot öster.

Karaktären av allmänna linjekvarter är därmed fortfarande tydlig. I den östra änden av kvarter U finns ett område med urngravar som anlades 1930. Detta består av tre rader med liggande hällar, även dessa orienterade mot öster.

Vegetation och markanläggningar

Nuläge: De båda kvarteren upptas av gräsytor vilket sannolikt varit fallet allt sedan anläggningstiden. Initialt har dock vissa gravar varit försedda med liten grusbädd och omgärdande häck, eller stenram, men dessa är sedan 1940-talets omläggning helt försvunna. Istället har, troligen vid samma tid, friväxande björkar planterats inom kvarteren, vilka numera är högvuxna. Utifrån flygfotot från 1969 framgår det att längs linjerna med urngravar fanns bakomliggande häckar, vilka numera är borttagna. Genomgående saknas prydnader i form av blommor eller andra planterade växter framför vårdarna.

Kulturhistorisk bedömning: Kvarteren har kvar en ursprunglig prägel av gräskvarter (vilket var vanligt för allmänna gravkvarter). De friväxande björkarna bidrar till en naturromantisk stämning och är uttryck för efterkrigstidens skogskyrkogårdsideal.

Målsättning och riktlinjer: Gräsytorna bibehålls och hålls genom skötsel plana och välklippta. Vid gräsklippning bör man undvika mekaniska skador på gravvårdarna. Björkarna är troligen från 1940-talet och kan, om man vill främja griftegårdens 1800-talsprägel, i framtiden tas bort.

Gravvårdstyper

Nuläge: De allmänna gravarna markeras av typiska linjevårdar, samtliga är småskaliga och i de flesta fallen oansenligt utformade. Det glesa beståndet torde kunna förklaras både med att många gravar aldrig försetts med någon vård och att ett flertal av gravarna ursprungligen haft vårdar av trä som sedan länge ruttnat bort. Några sådana brädformade vårdar, som annars varit vanliga på kyrkogårdarna i trakten, finns inte längre kvar på griftegården.

En trävård finns dock bevarad i Holavedens hembygdsförenings samlingar. Vissa trävårdar har redan på 1890-talet ersatts med ny vård av sten.

Vanliga är de kalkstensvårdar med vinkelbrutet krön och svart målad inskription, vilka tillhör den äldsta generationen. Inslaget av små plattor av marmor är även stort och bland dessa återfinns en i blandmaterial med sockel av cement (U057).

De flesta vårdarna är av röd eller svart granit, framför allt bland de yngre. Enkla liggare, med eller utan vinkling, är vanliga över hela ytan. De äldsta vårdarna från 1887 står i östra änden av kvarter U, vilket alltså togs i anspråk, samtidigt som anläggningen togs i bruk.

Allmänna linjen löper vidare i kronologisk följd inom kvarteret fram till 1902 och fortsätter i kvarter B under perioden 1902–1912. De yngsta vårdarna i kvarterets västra del är alltså från samma år som Tranås nya griftegård anlades. I de västra raderna och längs mittgången har några enstaka familjegravar tillkommit på 1920-talet.

Titlar hör till ovanligheterna och endast två vårdar med titlar förekommer, båda knutna till järnvägen, nämligen en stationskarl och en banvakt. Fem vårdar bär på referenser till Missionsförbundets sångbok och speglar därmed frikyrklighetens starka fäste på orten. Några få mer ovanliga vårdtyper återfinns, bland dessa en vapensköld och två med trädstubbe.

Den enda resliga vården är över riksbekante skulptören Ansgar Almquists föräldrar (B407-408). Det är en hög vinkelbruten kalkstensvård med figurrelief med paradiscen i krönet, sannolikt utformad av sonen själv. I kvarter B finns en liggare från 1903 med liten stenram i svart granit (B320-321).

I den östra änden av kvarter U är ett område med urngravar från 1930-talet. Det är enhetligt utformade hållar som ligger i rad. Hållarna är rektangulära och har ett stramt formspråk och reducerad dekor typisk för modernismen. Vårdarna daterar sig från 1931–86 med tyngdpunkt på 1930- och 60-talen.

Inom de båda allmänna gravkvarteren finns uteslutande allmänna linjevårdar, varav många i kalksten eller marmor. Den skulpturalt huggna kalkstensvården över den ridskände skulptören Ansgar Almquists föräldrar avviker och har som egenhändigt skapat verk även höga konstnärliga värden (mittersta bilden).

Kulturhistorisk bedömning

Gravvårdsbeståndet är homogent och består nästan uteslutande av allmänna linjevårdar från perioden 1886–1912. De småskaliga resta eller liggande vårdarna av granit, kalksten eller marmor speglar tidens formspråk för gravvårdar men är mera oansenliga.

Gravarna är tätt placerade och i kronologisk följd. Inom kvarteret är många gravsatta av de mindre bemedlade torpare, arbetare och hantverkare som flyttade till den unga köpingen. De ytterst fåtaliga

titlarna är knutna till järnvägen. Några bär på traktnamn eller referenser till frikyrkorörelsen. Vårdarna inom kvarteret speglar den unga köpingens framväxt och kvarteren som helhet illustrerar ovanligt väl allmänna gravkvarter från decennierna omkring 1900. Den skulpturalt huggna kalkstensvården, sannolikt gestaltad av den kända skulptören Ansgar Almquist har höga konstnärliga värden.

Kulturhistoriska gravar klass 1

Inom kategorin klass 1 avses gravar med mycket högt kulturhistoriskt värde. Inom de båda berörda kvarteren bör samtliga allmänna linjevårdar från perioden 1886–1912 bevaras på plats för eftervärlden, eftersom de både har enskilt höga värden och är viktiga för karaktären inom området.

Förekomsten av titlar, traktnamn och referenser till frikyrkorörelsen förstärker motivet för att vårderna ska bevaras på plats eftersom dessa bär på vittnesbörd om köpingens och stadens historia.

Några av de allmänna vårdarna är från gravvårdsindustrins tidiga skede i slutet av 1800-talet och vårdar av ovanliga material såsom kalksten, marmor och cement är vanligt förekommande. Endast en av gravarna har kvar sin stenram vilken är viktig att bevara för att visa på att även grusbäddar och ramar förekommit vid några av de allmänna gravarna.

Vården över Ansgar Alquists föräldrar har höga konstnärliga värden och ska därför bevaras.

Kvarter F - Köpegravkvarteren i östra halvan samt i kranskvarteret

Allmän karaktär

Kvarteren som alla benämns F utgör de som avsatts för enskilda köpegravar och som upptar hela begravningsplatsens östra hälft samt kranskvarteret utmed omgärden. Utformningen är enhetlig med uteslutande grusgravar omgärdade av låga häckramar med företrädesvis uppresta gravvårdar i granit.

Intrycket är storslaget och typiskt för köpegravkvarter på sekelskiftets begravningsplatser.

Gravarna utgör övervägande familjegravar och är inom de båda inre kvarteren ordnade i dubbla ryggade rader som åtskiljs av gångar. Gravraderna är inom det norra kvarteret ordnade utefter en öst-västlig interngång.

Inom det södra kvarteret finns ett flertal enkla gravar ordnade utefter fyra nord-sydliga interngångar. Även utmed den norra kransgången finns en rad med enkla gravar.

De mest storslagna familjegravarna är placerade utmed kransgången i den östra halvan. Samtliga gravar inom kranskvarterets västra hälft har förlorat sina grusbäddar och inhägnader på 1940-talet.

Vegetation och markanläggningar

Nuläge: Kvarteren i den östra halvan upptas nästan uteslutande av krattade grusytor där de strikt ordnade grusgravarna har försetts med häckramar av oxbär. Häckarna som är samkomponerade och relativt jämgamla finns kring de flesta av gravarna och i enstaka fall kan flera gravar rymmas inom en och samma ram.

Gravarnas storlek varierar något. Ramarna som ursprungligen var relativt konsekvent utförda är numera mera oregelbundna där vissa gravar helt saknar häckar och andra saknar en del av ramen.

Vid några gravar har häckarna sekundärt ersatts med stenramar och vid vissa gravar förekommer dubbla ramar med både häckar och stenfriser. Häckarna som hålls tuktade genom årlig klippning är i nuläget låga men har under vissa perioder varit uppemot en halv meter höga.

Det är oklart vilket växtmaterial som de ursprungliga häckarna bestod av men de nuvarande häckarna

av oxbär har åtminstone funnits sedan 1980-talet. Enstaka gravar bryter av ifrån den övergripande karaktären genom att de sått igen med gräs, men dessa tillhör undantagen.

Inom de båda inre östra kvarteren har två rönnar planterats i senare tid, båda placerade i gravradernas inre häckar.

Till de enskilda gravarnas arrangemang finns i enstaka fall planterade buskar. Exempelvis finns en äldre buske vid gaveln av grav F134. Vid vissa enstaka gravar finns perenna växter i rabatterna, såsom t ex vintergröna vindelväxter, murgröna och funkia, vilka kan ha hört till gravarnas ursprungliga arrangemang.

Många växter inom gravrätten har dock försvunnit i senare tid.

Exempel på äldre vintergrön vindelväxt vid en enskild grav (F094-095). I gravraden bakom växer en äldre buske som hör till gravens prydnad (F134).

Kulturhistorisk bedömning: Det enhetliga systemet med tuktade häckramar inom köpegravkvarteren i den östra delen tillhör de ursprungliga planteringarna och är karaktäristiskt för sekelskiftets begravningsplatser. Det bidrar till upplevelsen av formell park med strikt planstruktur och skapar ett sammanhållet intryck inom denna del. Systemet med häckar är numera något oregelbundet och saknas delvis eller helt kring vissa gravar.

Även inslaget av enstaka med gräs igensådda gravar bryter mot det tidigare mera enhetliga intrycket av gruskirskogård.

Målsättning och riktlinjer: Systemet med tuktade häckramar i oxbär är viktigt för karaktären inom denna del av griftegården och ska därför bibehållas. Det bör även kompletteras så att de gravar som saknar gravramar istället omgärdas av häckoxbär.

Vid gravar med stenram behöver av naturliga skäl detta inte utföras. Där är det tvärtom så att finns det häck och gravram så tas häcken bort annars blir det kaka på kaka. Häckarna upprätthålls så de förblir livskraftiga genom beskärning och förnygring till rätt form och höjd.

Äldre perenner växter och buskar vid de enskilda gravarna är viktiga för karaktären inom området och behålls där så är möjligt.

Gravvårdstyper

Nuläge: Inom köpegravkvarteren dominerar resliga vårdar av påkostade modeller som var vanliga vid under perioden 1880–1920-talen. Dessa är oftast i form av flata obelisker, vinkelbrutna uppresta vårdar eller bautastenar i svart eller den klarröda Tranåsgraniten.

Ett mindre antal skulpturalt huggna av kalk- eller sandsten förekommer även, bland dessa en konstnärligt huggen änglaflykt (FO02) och två vårdar med murgröna i relief och marmorplakett vid makarna Oscar och Helga Bennich gravar, den äldsta från 1890. Inom kranskvarterets norra sträckning återfinns de äldsta vårdarna, flertalet från 1880- och 90-talen.

Bland de äldsta vårdarna finns även gjutjärnskors över nämndemannen Johan Andersson, en av de tidiga näringsidkarna i köpingen. Inom den östra halvan har nästan samtliga gravar bibehållen grusbädd och avgränsas med en gemensam oxbärshäck, vilken ibland skapar rum för enskilda familjers gravar. Några av gravarna markeras med en stenram. Denna kan vara mer eller mindre finhuggen, de äldre är oftast med rundade krön. Grusgravarna från 1920- och 30-talen är som regel samkomponerade så att vården är integrerad med stenramen och upptar en del av huvudänden. Materialet är som regel samma som i vården.

Tre gravar har inramning i form av järnstaket. En grav omges av järnkätting mellan granitstolpar.

De mest framträdande och storslagna gravarna finns utmed kransgången i den östra halvan. Här har många av de namnkunniga affärsidkare och fabrikörer som var av betydelse för den unga köpingens och stadens framväxt valt sin gravplats.

Med en väl exponerad placering i sydöstra hörnet mot Säbyvägen står den säreget utformade, 3,5 meter höga, bautastenen i röd granit från 1900 över ägaren till Tranås kvarn J A Ekmark (FO28). På alla sidor har den särpräglade symbolreliefer och namnen på familjemedlemmarna inhuggna eller utsparade. En likartad minnessten rest av samma person finns i Ekmarks park. Bautastenen flankeras av små klassicerande tempelgavlar över hustru och son från 1920-talet. Invid huvudentrén återfinns grusgraven över möbelfabrikören och kommunalmanen m.m. Bror Ernfrid Gelotte med två ovanliga kalkstens- och marmorplattor över barnen (FO36).

Över disponent C P Johanssons, grundare till Tranås möbelfabrik AB, familjegrav reser sig en av griftegårdens största bautastenar från 1919 med tidstypisk nationalromantisk artikulering (FO16). Grundaren till ett av de äldsta garveriföretagen, C E Scheutz, vilar under ett granitkors från 1924 (FO20). En något mera anspråkslös svart obelisk med fyra liggare finns vid graven till den kände bryggerifamiljen C M Bergström (FO19).

Fler personer som varit betydelsefulla under sin levnad återfinns inom den östra halvan, såsom stads- och kyrkoarkitekten Johannes Dahl, hembygdsvännen Arvid Jonas och landsfiskalen och historikern Sigurd Pira.

Till de mer påkostade gravarna med smidesstaket hör den över bankkamrer och grundare till Tranås väveri E Gavuzzi (F110) och graven över major Hjalmar Åberg ägare till Ängaryds herrgård. En annan storslagen grav som utmärker sig är den storskaliga bautastenen över Samuel Bäckell med familj (F120).

Kvarterens vårdar uppvisar en stor rikedom av titlar. Här ligger flera av den unga köpingens betydande personer begravda, främst de industri- och handelsidkare som lagt grunden till Tranås.

Titlarna speglar de vanliga ämbetena inom en typisk svensk handels- och industristad vid denna tid. Flera fabrikörer, direktörer och disponenter vittnar om den starka industrin liksom att banmästare och stationsmästare visar på järnvägens betydelse.

Andra intressanta titlar är bryggmästaren, järnhandlaren, stenhuggaren, sadelmakaremästaren, badmästaren och sågmästaren.

De enda kvinnliga titlarna är barnmorskan och rödakorssystrarna. Några enstaka vårdar har referenser till frikyrkorörelsen som var väl etablerad i staden. Även en emigrant till Nordamerika omnämns i en inskription.

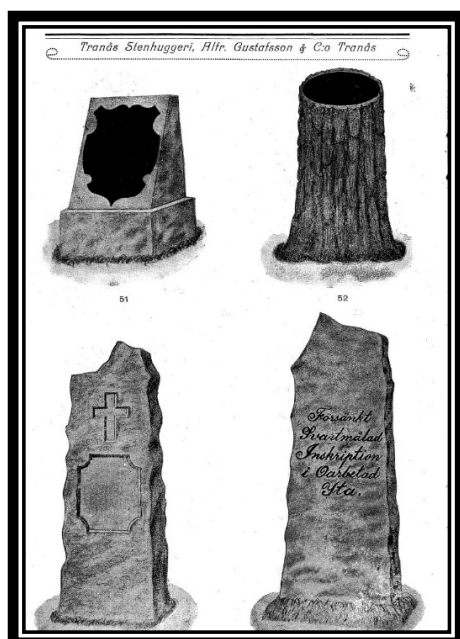
Bland mer personliga vårdar märks den lilla vården över fotografen Bror Johansson från 1965 med porträttrelief i brons (FO21). Vidare undgår man inte de två vårdarna i polerad svart granit i sydöstra hörnet av D. Den ena utgörs av en avbruten kolonn över civilingenjör A G E Bäärnhjelm och en obeliskformad över Jenny Berthoud med inskriptionen "A mon amour immortal". Båda dog 1909 i 20-årsåldern. Inom det inre södra kvarteret ligger även den riksbekante Lennart Hyland gravlagd.

I den västra sträckningen i kransen återfinns även gravarna över den rikskända konstnären Herman Norrman och författaren Stina Palmberg.

Kyrkogårdens enda smideskors är rest över smedmästare A P Erikssons familjegrav och detta anknyter till äldre traditionellt gravsmide (F225).

Exempel på kulturhistoriskt värdefulla gravar inom kvarter F. Överst till vänster ägaren till Tranås kvarn och den för köpingens utveckling betydelsefulla J A Ekmarks bautasten. Till höger grusgraven med smidesstaket över grundaren till Tranås väveri E Gavuzzi. Nederst till höger gjutjärnkorset över nämndemannen Johan Andersson samt till vänster den skulpturalt huggna sandstensvården vid grav Foo2.

Utdrag från katalog över gravvårdar utgiven av Tranås Stenhuggeri Alfr. Gustafsson & C:o 1920. JLM.

Kulturhistorisk bedömning

Kvarteren som benämns F, inom griftegården östra hälft, har en sammanhållen och oförändrad karaktär av stadskyrkogård från förra sekelskiftet. Detta yttrar sig framför allt i den sammanhållna grusytan, ett drag som ofta fått ge vika på andra kyrkogårdar där nya parkideal och rationella lättskötta gräsytor eftersträvats. Dessa gravar med grusbäddar inom det sammanhållna området i öster skall vidmakthållas, liksom de rumsskapande systemen med oxbärshäckar.

De resliga gravvårdarna, nästan uteslutande i granit, är uttryck från sekelskiftets gravvårdsideal och många av dem är resta över betydelsefulla och ledande personer inom den nygrundade köpingen Tranås.

Flertalet av gravrätterna har häckramar eller stenramar och ett fåtal inhägnade i form av järnstaket eller kätting. Många av gravarna har en påkostad utformning som är av betydelse för karaktären inom området. En rikedom av titlar speglar såväl den stora möbel- och garveriindustrin som stationssamhället och handeln.

Flera gravar är över personer som varit välkända eller haft historisk betydelse antingen lokalt, regionalt eller på riksplenet, bland dessa kan radio- och TV-personen Lennart Hyland och konstnären Herman Norrman särskilt nämnas.

Kranskvarteret inom den västra delen består av enskilda gravar från decennierna kring förra sekelskiftet och präglas av dess resliga vårdar. Grusbäddar och ramar är slojade under 1900-talet, varför helhetsintrycket från griftegårdens östra hälft saknas. Vårdarna är dock i sig av ett stort kultur- och personhistoriskt värde, bl.a. genom sina många titlar.

Kulturhistoriska gravar klass 1

Inom kategorin klass 1 avses gravar med mycket högt kulturhistoriskt värde. Dessa bör bevaras på ursprunglig gravplats och lämnas i sin helhet utan förändringar.

Inom griftegårdens välbevarade gruskvarter bedöms det stora flertalet gravar från före 1930 ha stor betydelse för helhetskaraktären. Många av gravarna har höga personhistoriska värden som kan kopplas till Tranås framväxt som köping och sedermera stad. En del gravar är även av hög kvalitet i utformningen.

Förekomsten av titlar med koppling till de viktiga näringarna i staden såsom garveri, möbelindustri eller som har traktnamn som kan kopplas till staden förstärker motivet för att gravvården ska bevaras på plats.

Kulturhistoriska gravar klass 2

Inom kategorin klass 2 avses gravar med högt kulturhistoriskt värde. Det kulturhistoriska intresset ligger framför allt i gravanordningens betydelse för karaktären inom kvarteret eller området som den ingår i.

Den kan även spegla en tidsepok eller stilriktning inom gravvårdskonsten.

Administrativa uppgifter

Jönköpings läns museums dnr: ..2022–116
 Beställare:.....Griftegårdsenheten vid Tranås kommun
 Inventering och rapportansvarig: Margareta Olsson
 Rapportgranskning:Anders Franzén
 Län:.....Jönköpings län
 Kommun:Tranås kommun
 Socken:Säby socken
 Fastighetsbeteckning:Tranås Åsvallehult 2:1

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Arkiv

Antikvarisk-topografiska arkivet, Stockholm (ATA)
 Handlingar rörande Tranås gamla griftegård.
Jönköpings läns museum (JLM)
 Handlingar och bilder rörande Tranås gamla griftegård.
Landsarkivet i Vadstena (VaLa)
 Säby kykoarkiv.

Referenser på webben

Digitalt museum
 Flygbild över Tranås södra delar från 1969 ([https:// https://digitaltmuseum.se](https://digitaltmuseum.se)).

Tryckta källor och litteratur

Andréasson, Anna. *Gravvårdar i sten, ett mångskiftande kulturarv*
 Bengtsson, Rune & Bucht, Eivor (red.). 1992. *Kyrkogårdens gröna kulturarv*. Alnarp.
 Fasth, Eije. 2021. *Tranås, Hur vård stad blev till, del 1 och 2*.
 Gullbrandsson, Robin 2006. *Tranås gamla griftegård, Kulturhistorisk karakterisering och bedömning. Säby socken i Tranås kommun. Jönköpings län, Linköpings stift. Jönköpings läns museum, Byggnadsvårdsrapport 2006:92*.
 Hansson, Hans-Erik, Bielawski, Jarema & Jönsson, Karna. 2002. *Vård av gravstenar*. Stockholm.
 Jonsson, Magdalena (red.). 2009. *Ett levande kulturarv: kyrkogårdar i Växjö stift*. Växjö.
Jönköpings län i porträtt och bild. Halmstad 1941.
 Karlsson, Petter. 2010. *Min stad, Profiler, hjältarna och originalen*. Tranås
 Kågén, Elis. 1975. *Från Tranåsbygden åren 1780–1930*. Linköping.
 Kågén, Elis. 1973. *Tranås med omland*. Linköping
 Linden, Berit. 2021. *Sorgen gestaltad. Svensk gravskulptur och dess skulptörer*. Danmark.
 Schönback, Hedvig. 2008. *De svenska städernas begravningsplatser 1770–1830: arkitektur, sanitet och det sociala rummet*. Diss. Uppsala.
 Svala, Catharina. 2010. *Kyrkogårdsmuren: kultur och konstruktion*. Alnarp.
 Theorell, Anita, Wästberg, Per & Hammarskiöld, Hans. 2001. *Minnets stigar: en resa bland svenska kyrkogårdar*. Stockholm.
 Westerdahl, Maria. 1996. *Den svenska skogskyrkogården: en bild från norr till söder*. Alnarp.

Ny Smålandsbeskrifning. Växjö 1914.

Rogberg, Samuel. *Historisk beskrifning om Småland*. Karlskrona 1770.

Svenskt ortnamnslexikon. Uppsala 2003.

Sverige. *Geografisk beskrivning. Del IV*. Stockholm 1931.

Sveriges bebyggelse. Landsbygden. Jönköpings län IV. Uddevalla 1957.

Otryckta källor

Kyrkogårdsinventering över Tranås gamla griftegård utförd 1986 av Jönköpings läns museum.

Bilaga 1. Lagstiftning

Kulturvärden på kyrkogårdar skyddas såväl i kulturmiljölagen såsom begravningslagen. Här nedan följer utdrag som har bäring på förvaltningen av kyrkogårdarnas kulturvärden.

Kulturmiljölagen (1988:950)

1 kap. Inledande bestämmelser

1 § Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön.

Ansvaret för kulturmiljön delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter ska visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas.

Bestämmelserna i denna lag syftar till att tillförsäkra nuvarande och kommande generationer tillgång till en mångfald av kulturmiljöer. Lag (2013:548).

4 kap. Kyrkliga kulturminnen

1 § Kulturhistoriska värden i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser är skyddade enligt bestämmelserna i detta kapitel.

Begravningsplatser

11 § I värden av en begravningsplats skall dess betydelse som en del av vår kulturmiljö beaktas.

Begravningsplatserna skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas eller förvanskas.

12 § Begravningsplatser enligt detta kapitel är sådana områden eller utrymmen som avses i 1 kap. 1 § begravningslagen (1990:1144).

Bestämmelserna om begravningsplatser omfattar också sådana byggnader på begravningsplatsen som inte är kyrkobyggnader samt fasta anordningar såsom murar och portaler. Lag (1990:1146).

13 § I fråga om en begravningsplats som anlagts före utgången av år 1939 krävs tillstånd av länsstyrelsen

1. för att utvidga eller på något annat sätt väsentligt ändra begravningsplatsen,

2. för att där uppföra någon ny byggnad eller fast anordning eller riva eller väsentligt ändra befintlig byggnad eller fast anordning.

Länsstyrelsen får ställa de villkor för tillståndet som är skäliga med hänsyn till de förhållanden som föranleder ändringen. Villkoren får avse hur ändringen skall utföras samt den dokumentation som behövs. Lag (1999:304).

Väsentliga förändringar kan innebära till exempel ändring av omgärdning, trädplanteringar, större omplaneringar av gravkvarter, ändringar i gångsystem och dess beläggning och nya belysningsinstallationer.

Begravningslagen (1990:1144)

7 kap. Gravrätt

Gravanordningar m.m.

25 § Gravplatsen får förses med gravanordning, om det inte strider mot vad som är avsett att gälla för den del av begravningsplatsen där gravplatsen är belägen.

26 § Gravrättsinnehavaren bestämmer gravanordningens utseende och beskaffenhet. Detsamma gäller gravplatsens utsmyckning och ordnande i övrigt. Upplåtaren får dock besluta de begränsningar i gravrättsinnehavarens bestämmanderätt som är nödvändiga för att tillgodose en god gravkultur.

Gravrättens upphörande

37 § Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av något annat skäl bör bevaras för framtiden, ska upplåtaren om möjligt lämna kvar den på gravplatsen.

Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, ska den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats. Ytterligare föreskrifter om hänsynen till kulturmiljöarbetets intressen finns i kulturmiljölagen (1988:950). Lag (2013:552).

Ibland uppstår frågan om ansvar och skydd för en enskild gravvård. Så länge gravrätten inte gått ut ägs gravvården m.m. av gravrättsinnehavaren. När gravrätten gått ut övertas ansvaret av upplåtaren, vilket oftast är pastoratet. Om gravvården flyttas till en annan plats på kyrkogården eller förvaras i kyrkobyggnaden kan det vara aktuellt att föra in den i församlingens inventarieförteckning.

Bilaga 2. Allmän kyrkogårdshistorik

I stort sett alla våra landsortskyrkogårdar är jämnåriga med den första kyrkan på platsen och i de flesta fall medeltida. Efter flera hundra år av obruten kontinuitet är de ännu i bruk. Från medeltidens kyrkogårdar finns dock väldigt litet bevarat.

De viktigaste förändringarna som kristendomen införde gällande våra begravnings seder är att platsen för begravingarna skulle vara vigd och inhägnad. Den medeltida inhägnaden kunde bestå av en stenmur, men vanligare var att den var uppförd av timmer, bogårdsbalken, som ibland kunde vara manshög.

Till den typiska bilden av en medeltida inhägnad kyrkogård hörde även stigluckan, som både hade en symbolisk och praktisk funktion som port till den vigda jorden.

Den medeltida kyrkogården saknade ett tydligt system med gångar och kvarter. Man gravsätte folk efter deras gårds- eller bytillhörighet i grupperingar med olika form, vilket var en förkristen sedvänja. Det var ovanligt att man satte en vård över gravens. Gravar markerades istället endast av en jordhög. Om en vård trots allt sattes upp var den vanligen av trä, men sten eller smide förekom undantagsvis. Det var också vanligt att man använde sig av kyrkogården även på ett mer nyttobetonat sätt. Man kunde exempelvis idka slätter och bärga hö.

Den medeltida kyrkogårdens utformning levde kvar väldigt länge, och påminde mest om en äng med små gravkullar och enstaka spridda vårdar. I stort sett började förnyelsen under tidigt 1800-tal, men ännu vid sekelskiftet 1900 hade många landsortskyrkogårdar kvar den ålderdomliga ängskaraktären. Förnyelsevägen började i städerna genom nya bestämmelser om externa begravningsplatser. Gravsättningar på stadskyrkogårdarna förbjöds av hygieniska skäl och i stället skulle friliggande begravningsplatser förläggas utanför städerna. Denna process inleddes på 1780-talet och en kunglig förordning från 1815 angav att begravingar innanför stadskärnan måste upphöra och att begravningsplatser – utan andra kyrkobyggnader än t ex gravkapell – skulle anläggas utanför stadsområdena. År 1805 beslutades dessutom att staten genom sin myndighet Överintendentensämbetet skulle ansvara och ha överinseende över att kyrkogårdar och begravningsplatser blev prydligt och hälsosamt anlagda.

Runt om i landet anlades många begravningsplatser precis utanför stadskärnorna under de första decennierna av 1800-talet. De anlades med symmetriska gångsystem och kvartersindelningar, trädplanteringar för att förbättra luftkvaliteten och stenmurar med smidesgrindar. I dessa arkitektoniskt anlagda begravningsplatser exponerades vissa gravar tydligare än andra. Att begravas utifrån vilken gård eller by man tillhörde ersattes nu av kategorierna köpegravar respektive allmänna gravar. Detta var en social indelning där de som hade möjlighet att köpa sin gravplats både kunde få en större sådan för hela sin familj och en attraktiv placering utmed gångar eller nära entréerna. Köpegravarna anlades ofta med grusbäddar och stenramar och senare även häckomgärdningar.

Andra begravdes kostnadsfritt utmed den så kallade allmänna linjen. Där gravsattes man tätt i en kronologisk ordning allt eftersom dödsfallen inträffade. Man begravdes således inte familjevis. Gravvårdarna var oftast oansenliga. Indelningen av kyrkogården mellan köpegravs område och allmänt område speglade ett socialt uppdelat samhälle.

Trädkransen utefter kyrkogårdens yttre begränsningar introducerades först på städernas begravningsplatser, men nådde under 1800-talets slut även många landsortskyrkogårdar. Då introducerades också de typiska sorgeträden med ett hängande växtsätt. I början av 1900-talet planlades även kyrkogårdarna på landsorten i kvarter med symmetriskt lagda gångar, grusbäddar på gravarna och välklippta häckar eller stenramar runt om.

På 1920-talet började en ny typ av begravningsplats att anläggas: skogskyrkogården. Dessa präglas av friväxande och naturligt förekommande träd, såsom gran, tall och björk. En av de tidigaste i landet var skogskyrkogården i Skillingaryd från 1922.

Vid 1900-talets mitt var kyrkogårdarna särskilt utvecklade, men nu inleddes en period av förenkling och rationalitet. Företeelsen med allmänna linjen levde kvar till mitten av 1900-talet, men upphörde officiellt 1964. Samtidigt började man av rationella skäl ta bort stenramar, häckomgärdningar och

grusbäddar för att ersätta det med mer lättskötta gräsmattor. Den sociala utjämningen av ståndssamhället avspeglades på kyrkogårdarna genom allt mer enhetliga gravvårdar utan titlar och oftast i ett liggande format.

Från och med 1980-talet blev gravvårdarna återigen mer individualiserade. Idag ser man en mångfald olika former på gravstenar från liggande naturstenar till mer fantasifullt utformade vårdar. Den ökade individualiseringen under 1900-talets slut speglas också genom de många olika begravningsformer som idag erbjuds.

Förutom kistbegravning och urngravar med personliga vårdar, erbjuds också exempelvis minneslundar för aska som grävs ner anonymt utan plats för namn, men med gemensam plats för blommor. Ett annat alternativ är askgravplatser, där gravplatsen markeras, men där skötseln utförs av griftegårdsenheten.

Tre vanliga gravvårdstyper

Det finns en stor variation vad gäller gravvårdarnas utformning. Före industrialismen och det sena 1800-talet användes ofta så kallade gravbrädor för att markera en grav. Vårdar av mer beständiga material som sten och metall var ovanliga och ofta förbehållna samhällets övre skikt. Prästen eller en adelsman inom socken kunde begravas i kyrkan eller nära koret och där erhålla en påkostad gravvård.

Under industrialismen utvecklades en riklig flora av olika gravmarkeringar med olika form och av olika material, främst sten. Här presenteras tre typer som är särskilt vanliga.

Från det sena 1800-talet fram till 1920-talet var det vanligt att köpegravar förseddes med påkostade vårdar med stående form. Det kunde vara högresta bautastenar, obelisker eller liknande. Dessa vårdar restes ofta över samhällets övre skikt och inte sällan är de försedda med både titel, namn, årtal, hemvist och ett bibelcitat. Vårdar av denna typ är ofta påtagligt karaktärskapande och betydelsefulla i kyrkogårdsmiljön. De kan också ha ett konstnärligt värde.

I kontrast till de mer påkostade gravvårdarna finns de mindre stenarna, som restes inom den allmänna linjen. Dessa har ofta en rektangulär form utan utvecklad utsmyckning. Texten är ofta lakonisk – förnamn, ofta men inte alltid efternamn, hemvist och årtal. Dessa enkla vårdar är i sig inte iögonfallande, men berättar ändå om en viktig del av det äldre gravskicket och samhällets hierarkiska organisation.

Tiden efter andra världskriget medförde en långtgående förenkling av gravvårdarna, som samtidigt skapade en likriktning. Stenarna tillverkades maskinellt och det fanns ofta en standardiserad uppsättning symboler som kunde tillföras och kombineras. Kyrkogårdsmiljöer som domineras av dessa stenar kan naturligtvis också ha ett kulturhistoriskt värde, men då är det i regel inte de enskilda vårdarna som är intressanta utan snarare helheten.

Bilaga 3. Allmänna skötselråd

Grunden för skötseln av kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar är att de inte skadas, utan ges en så lång livslängd som möjligt. De förebyggande åtgärderna är väsentliga och kan motverka uppkomsten av skador genom till exempel mekanisk åverkan, biologisk påväxt och väder.

Vid rengöring och reparation av vårdar av mjukare bergarter (kalk- och sandsten) och järn som är över 100 år gamla bör konservator för sten respektive metall kontaktas för rådgivning eller åtgärd.

En orsak till skador är mekanisk åverkan genom trädgårdsfordon och andra redskap. Varsamhet vid gräsklippning minimerar risken för sprickor och bortfall av material.

En annan orsak är nederbörd och biologisk påväxt av lavar, alger och mossor. Dessa gynnas av att en sten står skuggigt och fuktigt. Liggande hållar och stående vårdar av mjuk bergart som kalk- och sandsten är särskilt känsliga för vådrets makter. På vintern tränger fukt in i sprickor och vidgar dessa och spränger till slut bort stenmaterial. Detta kan på sikt helt radera ut en inskription eller relief. Därför är det viktigt att hålla till exempel hållar rena från löv och grenar. Känsliga vårdar och hållar av hög ålder kan med fördel ges en skyddsklädsel eller täckning permanent eller under vinterhalvåret för att motverka frostsprängning.

Vårdar och gravstaket av järn är en kategori för sig, som kräver kontinuerligt underhåll. Vid ommålning befrias metallen från rostbeläggning med stålborste. Därefter grundas järnet med mönja och slutstrykes med linoljefärg. Lagningar bör anförtros åt hantverkare eller konservator med erfarenhet av järnslagningar.

Rostande förankringsjärn och dubbar är en annan vanlig orsak till skador.

När järnet rostar och utvidgar sig så sprängs stenen. Ett viktigt arbete är därför utbyte av beslag och dubbar av järn mot rostfritt stål.

Rengöring av vårdar kan ha olika syften. Ofta sker det i första hand av estetiska skäl. Som regel bör den på kulturhistoriskt värdefulla vårdar vara motiverad av hänsyn till att påväxt riskerar stenens fortbestånd (kalk- och sandsten) eller för att förbättra förståelsen av objektet och kunna tolka och uppleva inskriptioner eller utsmyckningar.

Enklare rengöring kan göras med ljummet vatten med liten tillsats av såpa eller diskmedel och med mjuka borstar som inte repar. Lämplig tid för detta är tidig vår och sen höst då exempelvis lavar är mer aktiva och mjuka.

Vårdar av hårdare bergarter som granit kan rengöras med högtryckstvätt, men endast där inte förgyllning och dekorationer kan skadas. Vårdar med mycket högt kulturhistoriskt värde och påtaglig skadebild (pågående bortfall av stenmaterial eller sprickor) bör rengöras av konservator.

Marschaller och stearinljus kan avsätta sot eller stänk på gravvårdarna. Detta kan förebyggas genom att exempelvis använda lämpliga hållare.